

1960-1980 DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN ÜÇÜNCÜ DÜNYA VE İSLAM ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

Mehmet ŞAHİN*
Buğra SARI**

Öz

1960-1980 yılları arası dönem hem uluslararası sistemde hem de Türk Dış Politikası’nda önemli değişiklere sahne olmuştur. Bahsi geçen dönemde uluslararası sistemin iki süper gücü Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş’ta yaşanan yumuşama (détente) sonucu, bu iki süper gücün etrafındaki görece küçük devletlerin dış politikalarındaki hareket alanları genişlemiştir. Türkiye de Soğuk Savaş döneminde ABD’nin liderliğindeki Batı bloğunun bir üyesi olarak yumuşama nedeniyle görülen hareket serbestliğinden yararlanmışır. Soğuk Savaş’ta yumuşama döneminin getirdiği hareket serbestliğinin yanında bu dönemde ortaya çıkan uluslararası gelişmeler Türk Dış Politikası’nda temel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Küba Füze Krizi yaşanmış ardından Kıbrıs meselesi Türk Dış Politikası’nın temel sorunu haline gelmiştir. Bu gelişmelerin gidişatı ve sonucu paralelinde Türk Dış Politikası’nda ABD ile ilişkiler temelli tek yönlülük sorgulanmış ve Türkiye’nin Üçüncü Dünya (Bağlantısızlar) ve İslam ülkeleriyle ilişkileri şekillenmiştir. Buradan hareketle, çalışma 1960-1980 yılları arası dönemdeki uluslararası gelişmelerin değerlendirerek bahsi geçen yıllarda Türkiye’nin dış politikasına çok yönlülük kazandırma çabalarını irdeleyecektir.

Anahtar Kavramlar: Türkiye, İslam Ülkeleri, Üçüncü Dünya Ülkeleri, Çok Boyutlu Dış Politika, Tek Boyutlu Dış Politika

TURKEY’S RELATIONS WITH THE THIRD WORLD AND ISLAMIC COUNTRIES DURING 1960s AND 1970s

Abstract

There had been significant changes within the international system and the conduct of Turkish Foreign Policy between the period 1960 and 1980. During this period, the maneuvering capabilities of relatively smaller countries in international politics had increased as a result of the détente between the two superpowers of the international system, the USA and the Soviet Union. Turkey as a member of the Western camp of the Cold War was amongst one of those smaller countries that had benefited from the détente, and Turkish Foreign Policy acquired a multi-dimensional characteristic. In addition to the dynamics resulting from the détente, developments within international politics such as the Cuban Missile Crisis and the Cyprus issue led Turkish Foreign Policy to a reconsideration process of its traditional Western orientation. Seeing the detrimental effects, Turkey began to question its unidimensional foreign policy at the

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

** Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü; Doktor Adayı, İ. D. Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

center of which there was the relations with the USA, and sought ways to improve its relations with the Third World and Islamic countries. In this respect, this study will analyze the international developments between 1960 and 1980, and elaborate Turkey's efforts to adopt a multidimensional foreign policy approach.

Key Words: *Turkey, Islamic Countries, Third World Countries, Multidimensional Foreign Policy, Unidimensional Foreign Policy*

Giriş

1960-1980 yılları arası dönem hem uluslararası sistemde hem de Türk Dış Politikası'nda önemli değişikliklere sahne olmuştur. Bahsi geçen dönemde uluslararası sistemin iki süper gücü Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş'ta yaşanan yumuşama (détente) sonucu, bu iki süper gücün etrafındaki görece küçük devletlerin dış politikalarındaki hareket alanları genişlemiştir. Türkiye de Soğuk Savaş döneminde ABD'nin liderliğindeki Batı bloğunun bir üyesi olarak yumuşama nedeniyle görülen hareket serbestliğinden yararlanmışır.

Soğuk Savaş'ta yumuşama döneminin getirdiği hareket serbestliğinin yanında bu dönemde ortaya çıkan uluslararası gelişmeler Türk Dış Politikası'nda temel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Küba Füze Krizi yaşanmış ardından Kıbrıs meselesi Türk Dış Politikası'nın temel sorunu haline gelmiştir. Bu gelişmelerin gidişatı ve sonucu paralelinde Türk Dış Politikası'nda ABD ile ilişkiler temelli tek yönlülük sorgulanmış ve Türkiye'nin Üçüncü Dünya (Bağlantısızlar) ve İslam ülkeleriyle ilişkileri şekillenmiştir. Buradan hareketle, çalışma 1960-1980 yılları arası dönemdeki uluslararası gelişmelerin değerlendirerek bahsi geçen yıllarda Türkiye'nin dış politikasına çok yönlülük kazandırma çabalarını irdeleyecektir.

Bu bağlamda, çalışma ilk olarak 1960-1980 yılları arasında Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine yönelik dış politikası belirleyen faktörler üzerinde durulacaktır. Böylece bahsi geçen dönemdeki Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkiler genel Türk Dış Politikası'ndan ayrı olarak ele alınmayıp aksine bu ilişkilerin genel Türk Dış Politikası içerisindeki yeri anamlanacaktır. Ardından çalışma Türkiye-Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleri ilişkilerini detaylandıracaktır. Bunu yaparken ilişkilerin genel hatları aktarılırken ilişkileri yönlendiren temel gelişmeler detaylarıyla ele alınacaktır.

1960-1980 Dönemi Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkilerini Belirleyen Faktörler

1960-1980 dönemi Türkiye-Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleri ilişkileri temel olarak, Türkiye'nin özellikle 1945'ten 1960'lara kadar izlemiş olduğu dış politikasının sorgulanması paralelinde gelişmiştir. Bu manada Türkiye'nin 1960'lara kadar uyguladığı dış politikasının ortaya çıkardığı problemleri anlamak bahsi geçen dönemde Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinin doğasını kavramak açısından elzemdir. Zira mevzu bahis dönemde Türkiye, Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerini dış politikasında karşılaştığı sorunları aşmak için kullanmıştır.

Buradan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar uygulanan dış politikanın ortak noktası Batı ile ilişkilerin öncelikli bir konumda olmasıdır. Oral Sander bu durumu şöyle betimlemektedir: “Batı bağlaşmasına sıkı sıkıya bağlılık olarak beliren [Türk Dış Politikası'ndaki] temel yönelim, güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdidi karşılama gibi sınırlı ve geçici bir olay değil, şaşılacak kadar sürekli bir politika tercihidir”.¹

Türk Dış Politikası'nda Batı ile ilişkiler, II. Dünya Savaşı'nın ardından öncelikli olma pozisyonundan dominant ve tek alternatif olma konumuna gelmiştir. Türkiye Savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistemde ise Sovyetler Birliği'nin Kars, Ardahan ve Boğazlara yönelik taleplerinin sonucunda ABD etrafında şekillenen Batı ittifakı ve kurumlarına yaklaşmıştır. Bu yaklaşımın temel motivasyonu Türkiye'nin güvenliğinin garanti altına alınması arzusu olmuştur.² Bu motivasyon çerçevesinde Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD tarafından sağlanan maddi ve materyal desteklerden yararlanmış ve NATO'ya üye olma konusunda başarısız girişimlerde bulunmuştur.³ Türkiye bu dönemde ayrıca Arap ülkelerinin karşı çıktığı “Filistin Uzlaştırma Komisyonu”nun kurulmasını öngören 1948 yıl ve 194 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararına olumlu oy vermiştir.⁴

¹ Oral Sander, “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 37, Sayı 3-4, 1982, s.105

² Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s.57; Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006, ss.33-37; Mehmet Gönlübol vd. “1945-1965 Dönemi”, Mehmet Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1987, ss.192-195; Baskın Oran, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 (Dönemin Bilançosu)”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.494-495.

³ William Hale, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, İstanbul: Mozaik, 2003, ss.114-117.

⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Barış Kitap, 2011, ss.29-30; Özlem Tür, “Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal

Buna ek olarak, 1948 yılında Türkiye bir Amerikan vatandaşının Fener Rum Patriği olmasını sağlamış ve 1949 yılında gerçekleştirilen Asya Devletleri Kongresi'ne katılmamıştır. Türkiye tarafından alınan bu kararlar Türk Dış Politikası'nın stratejik olarak Batı ittifakı ve kurumlarına yaklaşmaya yönelik tercihini göstermesi açısından önemlidir.

Menderes dönemi dış politika anlayışı ise bir bakıma Sovyet tehdidinden sonra oluşturulan dış politikanın devamı olmuştur. Bu minvalde Menderes döneminin temel dış politika anlayışı “aktif Amerikancılık” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem dış politika anlayışında ABD politikalarını izlemenin ve bu politikalara destek vermenin Türkiye'nin çıkarına olduğu inancı hâkim olmuştur.⁵ Bu paralelde oluşturulan ve uygulanan dış politika sonucunda, Türkiye uluslararası alanda ABD'nin ileri karakolu olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye'nin belli başlı politikaları etkili olmuştur. Örneğin Türkiye, 1951 yılında Mısır'ın karşı çıktığı Ortadoğu Komutanlığı Projesi'ni ABD İngiltere ve Fransa ile birlikte desteklemiş, 1954 yılından itibaren Cezayir meselesinde Fransa'nın yanında yer almış, 1955 yılında Arap ülkelerini karşısına alarak ABD'nin desteklediği Bağdat Paketi'nin kuruluşuna öncülük etmiş, yine 1955'de Üçüncü Dünya ülkelerinin Bağlantısızlar Hareketi'ni oluşturmak amacıyla bir araya geldiği Bandung Konferansı'nda NATO ve Batı bloğunu savunarak tarafsızlığı eleştirmiş, 1956 Süveyş Krizi'nde Cemal Abdül Nasır liderliğindeki Mısır'a karşı İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almış, 1957 yılında ABD'li diplomatları sınır dışı eden Suriye ile savaşın eşiğine gelmiş ve 1958'de ABD'nin Lübnan'a asker çıkartması için üslerini kullanmıştır.⁶

Özellikle 1945 sonrasında 1960'lı yıllara kadar ABD etrafında şekillenen Batı bloğu ve kurumlarına endeksli formüle edilen Türk Dış Politikası, Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerin ikinci plana atılmasına hatta ihmal edilmesine yol açmıştır. Böyle bir dış politika anlayışı içinde Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkiler Türk Dış Politikası'nda

Çıkar ve Batılılaşma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 62, Sayı 1, 2007, s. 249.

⁵ Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.79.

⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1990; Mehmet Şahin, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, ss.9-21; Mehmet Şahin, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası- Ortadoğu ile İlişkiler”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Platin, 2008, ss.484-498; Elif Yeneroğlu Kutbay, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası- Tarafsızlar ve Bandung Konferansı”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Platin, 2008, ss.531-537; Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 (Ortadoğu'yla İlişkiler), Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.615-634; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, ss.91-99; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, ss.25-144; Hale, *Türk Dış Politikası*, ss.125-131.

Batı'yla olan ilişkilerin pekiştirilmesi ve güçlendirilmesi için bir araç olarak görülmüştür. Bunun sonucunda Türkiye, Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerinin tepkisini çekmiş ve bahsi geçtiği gibi ABD'nin ileri karakolu olarak görülmüştür. Türkiye üzerinde oluşan bu algı ister istemez Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerinden uzaklaşmasını beraberinde getirmiştir. Böylece Türk Dış Politikası sadece Batı'yla olan ilişkilerini önceleyen tek taraflı bir hal almış ve bunun sıkıntıları 1960'lı yılların başlarında görülmüştür. Özellikle Küba Füze Krizi ve Kıbrıs meselesi Türkiye'nin tek taraflı dış politikasının sorunlarını gün yüzüne çıkarmıştır.

1962 yılında Sovyetler Birliği'nin Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirmesi ABD tarafından kabul edilemez bulunmasının üzerine dünya nükleer bir savaşın eşiğine gelmiştir. Böyle bir savaşın iki taraf için yıkıcı olacağı sonucuna varan iki süper güç SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirmekten vazgeçmesi karşılığında ABD'nin Türkiye'ye yerleştirmiş olduğu Jüpiter füzelerini sökmesi temelinde anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmanın Türkiye açısından sorunlu tarafı ABD'nin Jüpiter füzelerini Türkiye'ye hiçbir şekilde danışmadan anlaşma konusu yapması olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'de ABD'nin kendi çıkarları söz konusu olduğunda kendisini Sovyetler Birliği'ne karşı yalnız bırakabileceği endişesi doğmuştur.⁷ Sonuç olarak Türk Dış Politikası'nda aktif Amerikancılık anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır.

Küba Füze Krizi'nin Türk dış politika yapıcıları üzerinde yarattığı endişenin ardından Kıbrıs meselesi bağlamında yaşanan gelişmeler Türk Dış Politikası'nda II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan tek taraflılığın zararlarını ortaya koymuştur. Bu gelişmelerden ilki 5 Haziran 1964 tarihinde ABD başkanı tarafından İnönü'ye gönderilen ve kamuoyunda "Johnson Mektubu" olarak bilinen mektuptur. Mektubunda ABD başkanı Lyndon. B. Johnson kesin bir dille Türkiye'nin Kıbrıs adasına yönelik herhangi bir askeri müdahalesine karşı olduğunu, böyle bir müdahalenin Türk-Yunan savaşına neden olabileceği ve bunun NATO ittifakına zarar vereceğini belirtmiştir. Başkan Johnson mektubunda ayrıca Türkiye'nin Amerikan'ın hibe ettiği silahları Kıbrıs'a karşı kullanamayacağını ve Türkiye'nin olası bir müdahalesi sonucu Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı atabileceği adımlar karşısında NATO ittifakının Türkiye'yi koruma zorunluluğu olmadığını altını çizmiştir.⁸ Johnson

⁷ Çağrı Erhan, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (ABD ve NATO'yla İlişkiler)", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.684-685; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.107; Hale, *Türk Dış Politikası*, s.139.

⁸ Mektubun tam metni için bkz. "President Johnson and Prime Minister İnönü", *The Middle East Journal*, Cilt 20, Sayı 3, 1966, ss.386-393.

Mektubu'nu 1965 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde yaşanan uluslararası yalnızlık takip etmiştir. Türkiye'nin karşı olduğu 2077 (XX) sayılı karar 5 aleyhte, 54 çekimser ve 47 lehte oyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda onaylanmıştır. Karar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin herhangi bir müdahale olmaksızın bağımsızlık ve egemenliğini kullanma hakkı olduğunu ve bu minvalde bütün devletleri Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik herhangi bir müdahalede bulunmaktan kaçınmaya çağırıştır.⁹

2077 (XX) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararının Türk Dış Politikası açısından travma yaratan yönü muhtevassından çok nasıl alındığı olmuştur. Nitekim kararın alınışı 1960'ların başında Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinin durumunu gözler önüne sermiştir. Karar tasarısı teklifi Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer alan bir grup ülke tarafından verilmiştir. Bunu takiben Türkiye karar tasarısı teklifinin oylaması sırasında yalnız kalmış ve yanında sadece Arnavutluk¹⁰, ABD¹¹, İran ve Pakistan¹² yer almıştır. Türkiye'nin müttefiki olan Batı devletleri ise oylamada çekimser kalmıştır. Diğer taraftan Bağlantısızlar Hareketi'nden birçok ülke karar lehine oy kullanmış ve çoğu İslam ülkesi karara çekimser kalmıştır. Bu tablo II. Dünya Savaşı sonrası Türk Dış Politikası'ndaki tek taraflılığın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye kendisi için hayati bir öneme sahip olan Kıbrıs meselesinde önce en yakın müttefiki tarafından terk edilmiş ardından uluslararası alanda yalnız kalmıştır. Bu yalnızlık özellikle Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleri nezdinde daha sarsıcı bir şekilde vukuu bulmuştur. Bu minvalde yalnızlığın aşılması ve tek taraflılığın giderilmesi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle ilişkilerinde temel belirleyici faktörler olmuştur.

⁹Kararın tam metni için bkz. <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/40/IMG/NR021840.pdf?OpenElement>. Ayrıca karar hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Faruk Sönmezoğlu, "Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1975", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 38, Sayı 3-4 (Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in Anısına Armağan), 1984, ss.223-255; Mehmet Atay, "Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararlarında Kıbrıs Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı 1 (BM Özel Sayısı), 2002, ss.299-309.

¹⁰ Arnavutluk'un karara aleyhte oy kullanmasının nedeni Türkiye'nin yanında yer almasından çok Yunanistan'a karşı olmasından kaynaklanmıştır.

¹¹ Sönmezoğlu, ABD'nin karar oylamasında Türkiye'nin yanında yer alma nedenin Türkiye'de oluşacak Batı karşıtı havayı yumuşatmak amacı olduğu yönünde yorumlar olduğunu belirtmiştir. Bknz. Sönmezoğlu, a.g.m., s.240. Bunun yanında ABD'nin, Johnson Mektubu vesilesiyle Türkiye kamuoyunda yarattığı Amerikan karşıtlığını yatıştırmaya amaçladığı söylenebilir.

¹² İran ve Pakistan, Türkiye ile birlikte CENTO'nun kurucu üyeleriydiler.

1960-1980 Dönemi Üçüncü Dünya ve İslam Ülkeleriyle İlişkileri

Türkiye 1960'lı yıllara 27 Mayıs askeri darbesiyle girmiştir. Askeri yönetimin dış politikada önceliği ABD ve diğer Batılı ülkelerin desteğini almak olmuştur. Bu kapsamda 27 Mayıs askeri yönetimi dış politikada attığı ilk adım olarak NATO ve CENTO bağlılığını bildirmiştir. Bu bildiri Türk Dış Politikası'nın Batıcılık yönündeki temel eğiliminde bir sapma olmayacağını göstermiş olsa da askeri yönetim 1950-1960 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Parti'nin izlediği dış politikadan farklı olarak Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerde değişiklik yapmaya girişmiştir.

Değişim kendisini ilk olarak Cezayir bağımsızlık mücadelesine yönelik tavır değişikliğiyle kendisini göstermiştir. Türkiye, Demokrat Parti iktidarında 1954 yılından itibaren Cezayir meselesinde Fransa'yı desteklerken, 16 Eylül 1960'da Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) yayınladığı bir bildiriyle ulusal bağımsızlık mücadelelerinin destekleneceği ve bu minvalde bağımsızlık mücadelesini Fransa'ya karşı veren Cezayir'in yanında yer alınacağını bildirilmiştir. Bunun ardından Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Türkiye'nin kendisi gibi bağımsızlık mücadelesi veren Cezayir'i desteklemesinin doğal olduğunu belirterek Cezayir meselesinde arabuluculuk yapmak istemiştir. Bu girişime Cezayir olumlu yaklaşırken, Fransa resmi bir yanıt vermemiştir.¹³

27 Mayıs askeri yönetiminin Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine yönelik izlediği politika Türk Dış Politikası'nda yapısal bir değişimden çok söylemsel bir öneme sahip olmuştur. Zira MBK'nın Cezayir meselesindeki tavrı Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nca desteklenmemiştir. MBK Türkiye'nin Cezayir'i desteklemesinin tarihi bir sorumluluk olduğunu düşünürken, Dışişleri Bakanlığı MBK'nın tavrının Türkiye'yi NATO müttefiki Fransa ile karşı karşıya getirdiğini ve bunun Ortak Pazar'a üyelik gibi konularda sorunlara yol açacağı fikrine sahip olmuştur. Bu nedendir ki Türkiye'nin Cezayir'e verdiği destek fiiliyata geçmemiş ve söylem düzeyinde kalmıştır.¹⁴ Ancak Cezayir meselesinde değişen tavır Türk Dış Politikası'nda yaşanacak değişimin ilk işaretleri olması açısından önemlidir.

Türk Dış Politikası'nda 27 Mayıs'la birlikte söylemsel düzeyde yaşanan gelişmeler Türkiye'nin uluslararası alanda "ABD'nin ileri karakolu" algısını değiştirmek için yeterli olmamıştır. Bu algı özellikle Türkiye'nin

¹³ Melek Fırat ve Ömer Kürçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)", Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.785-786.

¹⁴ *Ibid.*, s.786.

Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinde önemli bir sorun teşkil etmiştir. Buradan hareketle bir önceki bölümde bahsi geçen ve 1965 yılında Kıbrıs meselesiyle ilgili Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan oylamada karşı karşıya kalınan yalnızlık Türk Dış Politikası açısından sürpriz olmamıştır. Oylamadan önce 1964 yılında toplanan “İkinci Bağlantısızlar Zirve Konferansı”nda 1955 Bandung Konferansı’nda bağlantısızlığı eleştiren Türkiye’ye resmi temsilci sıfatı verilmemiştir. Aynı konferansta alınan kararlarından birisi Kıbrıs meselesi ilgili olmuştur. Karar Kıbrıs Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesinin ve Kıbrıs’a herhangi bir dış müdahalede bulunulmamasının gerekliliğinin altını çizmiştir.¹⁵

1964 yılında düzenlenen 2. Bağlantısızlar Konferansı’nın ardından Türkiye Kıbrıs meselesinde uluslararası alanda karşılaştığı yalnızlığı fark etmiştir. Bu yüzden 1965 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararından önce Türkiye’nin görüşlerini duyurmak ve bu görüşlere destek sağlamak amacıyla Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerine siyaset adamları, diplomatlar, akademisyenler ve gazetecilerden oluşan 7 iyi niyet heyeti göndermiştir. Yedi heyetten üçü Afrika ülkelerini ziyaret etmiştir. Birinci heyet Cezayir, Fas, Moritanya, Liberya, Gana, Nijerya, Sierra Leone ve Senegal’e; ikinci heyet Kamerun, Gabon, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad’a; üçüncü heyet ise Habeşistan, Kenya, Somali, Burundi, Ruanda, Tanzanya, Malavi, Madagaskar, Sudan, Libya ve Tunus’a gitmiştir.¹⁶ Dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık söz konusu ziyaretlerin sadece Kıbrıs meselesine yönelik olmadığını ve daha geniş bir Afrika’ya açılım programı olduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

Üçüncü Dünya’nın muhtelif memleketlerine müteveccihen yola çıkardığımız 7 iyi niyet heyetinden üçünün Afrika’ya gittiğini ve aralarında yapılan bölge taksimi neticesinde temas etmedikleri Afrika memleketi kalmamasına itina edildiğini tebarüz ettirmek isterim. İyi niyet heyetlerinin vazifesi yalnız Kıbrıs mevzuuna münhasır kalmamakta, bu heyetlerin faaliyetleri Afrika’nın genç ülkeleriyle aramızda teessüsüne çalıştığımız samimi ve yakın münasebetlere yeni bir hız vermek gibi müspet bir tesir de icra eylemektir. İyi niyet heyetlerinden beklediğimiz bu yapıcı faaliyetlerin Asya ve Latin Amerika memleketleriyle idame ede geldiğimiz iyi münasebetlere de aynı istikamette tesir eyleyeceğini ümit ve temenni ediyoruz. Keza bu iki kıtada da Afrika’da olduğu gibi mevcut temsilciliklerimizin tanzif edildikleri memleket sayısını arttırmak suretiyle mümkün olduğu kadar çok ülkede temsil edilmek için gayret sarf ediyoruz.¹⁷

¹⁵ Melek M. Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, ss.147-150.

¹⁶ *Ibid.*, ss.170-172.

¹⁷ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 5, 1965, s.63.

Ancak Fırat, Türkiye'nin Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerine yönelik attığı adımların Kıbrıs meselesiyle ilgili 2077 (XX) sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararının alınmasından hemen öncesine denk geldiğini ve bu yüzden adımların Kıbrıs meselesinde bu ülkelerin desteğini almak amacı taşıdığının açık olduğunu belirtmektedir.¹⁸

Türk Dış Politikası'nda Küba Füze Krizi ve Kıbrıs meselesinin etkisiyle 1960'lı yıllarda Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilere yönelik yaşanan değişim ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarına bakılarak anlaşılabilir. Örneğin 20 Kasım 1961 tarihinde kurulan I. Koalisyon (VIII. İnönü) Hükümeti programında Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine dair hiçbir atıf yokken 27 Ekim 1965 tarihinde kurulan Demirel Hükümeti programı şöyle belirtmektedir:

Orta Doğu'daki ve Magrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan olacaktır...

Hükümetimiz bütün Asya-Afrika memleketleri ile de münasebetlerini geliştirmek gayesini güdecektir... Bütün Asya-Afrika memleketleri ile Birleşmiş Milletler Yasası ve Bandung Konferansı prensiplerine sadık olarak dostluk münasebetlerini kuvvetlendirmeye çalışacağız.¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine olan ilginin artmasıyla birlikte 1965 yılından sonra Türk Dış Politikası'nda çok yönlülüğe yönelik atılan adımlar, etkisini temel olarak Orta Doğu bölgesiyle olan ilişkiler üzerinde göstermiştir. Bu dönemde özellikle Arap ülkeleriyle olan ilişkilerde yakınlaşma görülmüştür. Türkiye burada genel olarak İslam ülkeleri ve özel olarak da Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirerek Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde etkili olmayı amaçlamıştır. Fırat ve Kürkçüoğlu (2009) bu durumu şöyle değerlendirmektedir: “Üçüncü Dünya'nın Bağlantısız ülkeleri nezdinde Türkiye'nin olumsuz imajını silmek için, tarihsel ve kültürel ortaklıkların bulunduğu Arap ülkeleriyle işe başlamak gerekiyordu ve bu ülkelerle siyasal, ekonomik ve kültürel yakınlaşmanın ilk adımları atıldı”.²⁰

¹⁸ Melek Fırat, “Türkiye-Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Afrika Açılımlında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2016, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/_13b80a8a-623f-4c1d-b7bd-6e83fddde142.pdf.

¹⁹ Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları: 1960-1980*, Ankara: T.B.M.M. Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, 1988, s.124.

²⁰ Fırat ve Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)”, s.788.

Kürkçüoğlu'na (2011) göre Türkiye'nin Araplara yakın politikalar izlemesinin amacı sayıları 14'ü bulan Arap ülkelerinin Kıbrıs meselesinde desteğini elde etmektir.²¹Buna yönelik olarak, Yılmaz'a (2008) göre 1960-1980 döneminde Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını yedi başlık altında özetlemek mümkündür:

- 1- Orta Doğu devletlerinin içişlerine karışmama.
- 2- Bölgedeki bütün devletlerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi.
- 3- Bölge devletleri arasındaki anlaşmazlıklara karışmama.
- 4- Ticari ve ekonomik ilişkilerin en yüksek seviyeye getirilmesi.
- 5- Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki rolünden, Orta Doğu'nun ayrı tutulması.
- 6- Arap-İsrail sorununda dengeli politika.
- 7- Arapları bölecek oluşumlara ve bölge anlaşmalarına katılmamak.²²

Türkiye'nin yakınlaşmaya yönelik politika değişikliği ilk olarak Irak ile olan ilişkilerinde kendisini göstermiştir. 7-11 Şubat 1966'da Irak Başbakanı Adnan El Paçacı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretinde Paçacı Türkiye ve Irak ilişkilerinin gelişmesinin arzulandığını belirtmiş ve Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi destekleyerek uluslararası antlaşmalarla garanti altına alınmış olan hakların savunulması gerekliliğini bildirmiştir.²³Irak Başbakanı'nın Türkiye resmi temaslarını 15 Nisan'da Türk Parlamento Heyeti'nin Suudi Arabistan ve 23-26 Mayıs 1966'da İhsan Sabri Çağlayangil'in Bağdat ziyaretleri izlemiştir. Ayrıca 20 Ağustos'ta Suudi Arabistan Kralı Faysal Türkiye'de resmi temaslarda bulunmuş ve 1-6 Aralık 1966'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Tunus'a gitmiştir.²⁴ Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek yönünde atılan adımlar kapsamında Türkiye, Arap milliyetçiliği temelli ve Sovyetler Birliği yanlısı olarak kendisine zıt bir dış politika izleyen Cemal Abdül Nasır yönetimindeki Mısır'la da temaslarda bulunmuştur. Bu minvalde 1967 yılının Ocak ayında Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Mısır'da resmi temaslarda bulunmuş ve Aralık ayında Türkiye İskenderiye'de ve Mısır da İstanbul'da karşılıklı konsolosluk açmıştır.²⁵16 Mart 1966'da ise Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken Mısır'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır.²⁶

²¹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.149.

²² Türel Yılmaz, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası- Orta Doğu ile İlişkiler", Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Platin, 2008, s.635.

²³ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)", s.789.

²⁴ *Ibid.*, s.789; Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası*, ss. 241; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.364.

²⁵ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976, s. 338.

²⁶ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)", s.789; Fırat,

Türkiye ve genel olarak İslam ve özel olarak Arap ülkeleri arasında karşılıklı ziyaretler ve imzalanan ticaret anlaşmaları Türk Dış Politikası'nda Üçüncü Dünya ve İslam ülkelerine yönelik tavır değişikliğinin ilk işaretleri olmuştur. Bunlar dışında Türkiye'nin Arap-İsrail sorununda izlediği politikalar, İslam dünyasına yönelik attığı adımlar ve Bağlantısız Ülkeler Zirve Konferanslar nezdinde yaptığı girişimler 1960-1980 dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Bu yüzden bu gelişmeler daha detaylı bir incelemeye tâbi tutulacaktır.

1967 Arap-İsrail Savaşı

Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik politika değişikliğinin ilk işaretleri 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Savaşa giden süreç içerisinde Türkiye, Orta Doğu ülkelerinde görevli büyükelçileri Ankara'da toplantıya çağırmıştır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada Türkiye'nin gelişmeleri dikkatle takip ettiği belirtilerek şu açıklama yapılmıştır:

... Hükümetimiz, Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarfetmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin, barışı tehdit edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiidir. Türkiye, barışın ihlâline yol açacak bütün hareketlerden kaçınılması lüzumuna kani bulunularak, buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir.

Türk hükümeti, her zaman olduğu gibi bu kere de krize sebebiyet veren durumun mütalaasında BM yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap devletleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır.²⁷

Bu manada Türkiye açıkça Arap ülkelerinin yanında olduğunu göstermiştir. Savaş öncesi Türkiye tarafından yapılan açıklama Arap dünyasında karşılık bulmuştur. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin resmi yayın organı olarak kabul edilen El-Ahram gazetesi “Kuzey Atlantik Antlaşması teşkilatının üyesi Türkiye'nin, İsrail-Arap uyuşmazlığında Arap dünyasının yanında yer aldığı” vurgulamıştır. Ayrıca gazeteye göre Türkiye kendi topraklarındaki NATO üsleri de dâhil tüm üslerin Türkiye'nin kontrolünde olduğunu ve bu üslerin Arap ülkelere karşı girişilecek herhangi bir

1960-71 Arası Türk Dış Politikası, ss. 241; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.364.

²⁷ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı 32, Mayıs 1967, s.39; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.163; Yılmaz, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası”, s.637; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.364.

müdahalede kullanımına izin vermeyeceğini Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne bildirmiştir. Buna ek olarak gazete, Türkiye'nin Suriye sınırına herhangi bir askeri yığınak yapmayacağına dair söz verdiğini yazmıştır.²⁸

Türkiye'nin savaş öncesi açıklamasını savaş sırasındaki yaptığı açıklamalar takip etmiştir. 6 Haziran 1967 tarihinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil “NATO Anlaşmasının 3. maddesi uyarınca meydana getirilen tesislerin, Türk Hükümeti'nin arzusu hilâfına, bir olupbittiyeye getirilerek kullanılmasına imkân yoktur” diyerek Türkiye'deki üslerin Araplara karşı kullanılmasının söz konusu olmadığını söylemiştir.²⁹ Çağlayangil 10 Haziran 1967'de İsrail'in savaşı kazanacağı netleştiğinde ise Türkiye'nin kuvvet kullanılması yoluyla toprak kazancı sağlanmasına veya pozisyon güçlendirilmesine karşı olduğunu belirtmiştir.³⁰ Benzer minvalde bir açıklama da Başbakan Süleyman Demirel tarafından dile getirilmiştir. Böylece Türkiye en üst düzeyde ağızlarından 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Araplarla saf tutmuş olduğunu açıkça göstermiştir.

Fiili olarak ise Türkiye savaş sırasında başta Suriye olmak üzere Arap ülkelerine ilaç ve gıda maddesi yardımıyla bulunmuştur.³¹ Bu yardımlar savaş sona erdiğinde de Kızılay kanalıyla devam etmiştir.³² Armaoğlu'nun (2000) aktardığına göre Türkiye Ürdün'e 250.000 dolar, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne 150.000 dolar ve Suriye'ye 100.000 dolar değerinde yardımda bulunmuştur. Bu yardımların içeriği ise Ürdün'e 130 ton şeker, 500 çuval un, 100 ton pirinç, 130.000 paket sigara, 5000 çift kundura, 30.000 metre basma, 5 ton kuru üzüm, 2,5 ton çay, 10.000 adet kilim; Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne 7 ton şeker, 300 çuval un, 60 ton pirinç, 70.000 paket sigara, 3.000 çift kundura, 18.000 metre kaput bezi, 30.000 metro basma, 6.000 adet kilim, 3 ton kuru üzüm, 15,5 ton çay, Suriye'ye 50 ton şeker, 200 çuval un, 40 ton pirinç, 50.000 paket sigara,

²⁸ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.164.

²⁹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 33, Haziran 1967, s.38; Fahir Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, IRCICA (Ed.), *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi*, 2000, s.217

³⁰ Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.217; Fırat ve Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)”, s.790; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.165; Yılmaz, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası”, s.637; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.364.

³¹ Fırat ve Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)”, s.790; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss.364-365.

³² Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.165; Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.218.

2.000 çift kundura, 12.000 metre kaput bezi, 20.000 metre basma, 4.000 adet kilim, 2 ton kuru üzüm, 1 ton çay olarak gerçekleşmiştir.³³

Türkiye'nin savaş öncesi ve sırasındaki Arapları destekleyen tutumu Birleşmiş Milletler platformunda da devam etmiştir. Buradan hareketle 22 Haziran 1967 tarihinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bir konuşma yapmıştır. Konuşma şu minvalde olmuştur:

... Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye'nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet şartına dayanan iyi münasebetler geliştirmeye yönelmiştir...

Burada, Arap ülkeler halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatomizi tekrarlamak isterim. Onların, tarihlerindeki bu ağır ve güç devreden süratle geçmeleri ümidini izhar ediyoruz.

Türk Hükümeti, ... kuvvete başvurulması sonucunda meydana gelen toprak ihtisaplarını kabul edemeyeceğini derhal beyan eylemiştir... Genel Kurulun, İsrail kuvvetlerinin işgâl ettikleri topraklardan geri çekilmesi hususunda ısrar etmesi gerekmektedir.³⁴

Bu paralelde Türkiye bu dönemde ayrıca Bağlantısız ülkeler tarafından İsrail'in 5 Haziran 1967 öncesi sınırlara çekilmesine yönelik verdiği Birleşmiş Milletler Genel Kurulu karar tasarısını da desteklemiştir. Burada önemli olan Türkiye'nin ABD ve İngiltere başta olmak üzere Batılı ülkelerin aleyhte oy kullandığı kararlarda lehte oy kullanmasıydı. Bu durum Türkiye'nin dış politikasında tek taraflılığı ve aktif Batıcılığı terk ettiğini göstermiştir. Türkiye Batı ülkelerinden ayrılarak ve Arap ülkelerinin yanında politikalar izleyerek özellikle 1950'li yıllarda kendisine yönelik oluşan "ABD'nin ileri karakolu" algısını değiştirmeye çalışmıştır. Zira artık Türkiye'nin Küba Füze Krizi ve Kıbrıs meselesiyle ortaya çıkan kendine özgü çıkarları mevcut olmuştur.

Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki Arapların yanındaki tutumu Kudüs ve mülteciler meselesini de kapsamıştır. İhsan Sabri Çağlayangil 22 Haziran'da Birleşmiş Milletler'de yaptığı konuşmada bu konuya ayrıca değinmiştir. Buna göre Çağlayangil şöyle demiştir:

Şimdi İsrail Hükümeti'ne büyük bir sorumluluk düşmektedir. Emrivâkiler ihdas eylemekten kaçınmalıdır. Özellikle Kudüs'te bir emrivaki yaratmamalıdır. Türk halkının bu şehirdeki kutsal yerlere gösterdiği büyük ilgiyi, İsrail Hükümeti'ne bilhassa hatırlatmak isterim. İsrail Hükümeti, Güvenlik Konseyi'nin ilgili hükümetleri, askerî harekâtın vukubulduğu

³³ Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.218.

³⁴ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı 33, Haziran 1967, ss.55-56; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, ss.165-166.

mıntıkalarda yaşayan ahalinin refah ve güvenliğini sağlamaya davet eden kararına titizlikle uymalıdır. Bütün taraflar, ateşkes ile ilgili Güvenlik Konseyi kararlarına saygı göstermelidir.³⁵

Çağlayangil'in Kudüs ve mültecilerle ilgili demeçlerini Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yapılan oylamalardaki tutumu takip etmiştir. Bu manada Türkiye, Birleşmiş Milletler'de Kudüs'ün statüsüne yönelik yapılan oylamalarda Arap ülkeleriyle birlikte hareket etmiştir.³⁶ Ayrıca İsrail'in Kudüs'ü tamamen ilhak etme girişimleri üzerine Türkiye, Gine, Mali ve İran'la birlikte Pakistan tarafından teklif edilen 2253 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararını da desteklemiştir. Karar İsrail'in Kudüs'e yönelik tasarruflarının geçersizliğini vurgulamakta ve İsrail'in bunları geri çekmesini istemekteydi.³⁷

Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki tutumu Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. 1967 Arap-İsrail Savaşı bir nevi Türkiye'nin Arap ülkeleri ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Savaşta Arapların içine düştükleri durum ve yardıma çok ihtiyaç duymaları Türkiye için Arap dünyasıyla ilişkilerini geliştirmek açısından da önemli bir fırsat teşkil etmiştir. Bu bağlamda 21 Ağustos 1967 tarihinde Suriye Dışişleri Bakanı İbrahim Mahsus Türkiye'nin savaş sırasındaki tutumundan söz etmiştir. Buna göre Mahsus şunları söylemiştir:

Türkiye'nin son buhran sırasında Arap milletini gerek Birleşmiş Milletler'de, gerek bu teşkilât dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır...

Türkiye'nin, Arap devletlerinin haklı dâvasına destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarfetmesinin, saldırının izlerinin silinmesine, dolayısıyla iki memleket arasında dostlukk ve komşuluk münasebetlerinin kuvvetlendirilmesine ve Orta Doğu'da âdil bir barışın yeniden kurulmasına katkısı olacağına inanıyoruz.³⁸

Mahsusi'ye benzer biçimde Ürdün Kralı Hüseyin 5-11 Eylül 1967 tarihlerinde Türkiye'ye ziyarette bulunmuş ve çeşitli demeçler vermiştir. Bu demeçlerinde Kral Hüseyin, "Türk Hükûmeti ve asil Türk milleti, Arap

³⁵ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 33, Haziran 1967, s.57; Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.220.

³⁶ Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.221; Fırat ve Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)", s.790; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, ss.165-167; Yılmaz, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası", s.637; Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.365.

³⁷ Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", ss.220-221.

³⁸ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 35, Ağustos 1967, s.20; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.168; Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.222.

milletinin ve onun haklarının yanında yer alan hükümet ve milletlerin başında idi. Bu tutumundan dolayı kendisine en derin minnettarlık duyguları beslemek vazifemdir” şeklinde görüşlerini bildirmiştir.³⁹

Birleşik Arap Cumhuriyeti Hükümeti sözcüsü ise 17 Kasım 1967’de Türkiye hakkında bir demeç vermiş ve “Modern tarihin kaydettiği ve bizim, yakın geçmişimizde geçirdiğimiz acı krizde Türkiye’nin iftihar edilecek bir tutumu, davranışı olmuştur” demiştir.⁴⁰ Aynı paralelde Birleşik Arap Emirlikleri Türkiye Büyükelçisi Abbas el-Sâfi 18 Şubat 1968’de Türkiye’nin Arap davasına verdiği destekten dolayı duydukları memnuniyeti dile getirmiştir. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Bourgiba da Haziran 1968’de Türkiye’nin Orta Doğu bölgesinde Arap ülkelerine en çok destek veren ülke olduğunu söylemiştir. Suûdi Arabistan Başbakan Yardımcısı ve İçişleri Bakanı Prens Fahd bin Abdülaziz al-Saud ise Temmuz 1968’de Türkiye’ye resmi ziyarette bulunmuş ve Türklerin Arap davasında sergilediği tutum ve verdiği desteğin hiçbir zaman unutulmayacağını belirtmiştir.⁴¹

Memnuniyet demeçlerinin yanında Arapların yanında tutumunun Türkiye’ye maddî getirileri de olmuştur. Bu minvalde Araplar Türkiye’yi İsrail yanlısı politikalar izleyen devletlere uyguladığı petrol ambargosunda ayrı tutmuştur. Ambargo uygulanan devletlerin başına ABD ve İngiltere gelmiştir. Libya bu ambargodan Türkiye, Fransa, İspanya, Yunanistan ve İtalya gibi dost ülkelerin muaf tutulacağını açıklamıştır.⁴²

Türkiye ve Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşma etkilerini Bağlantısızlar Hareketi nezdinde de göstermiştir. 1968 yılı başlarında Türkiye kimi Bağlantısızlar Hareketi içerisinde hareket eden Arap ülkeleriyle birlikte ortak bildirimler yayınlamıştır. Bildirimler Türkiye’nin Arap-İsrail sorununda Arap ülkelerine verdiği desteğe karşılık, Arapların Kıbrıs meselesinde Türk tezlerine yakın ifadelerini içermekteydi. Bu ortak bildirimler şunlardır: 27 Ocak 1968 tarihli “Türkiye-Suudi Arabistan Ortak Bildirisi”, 31 Ocak 1968 tarihli “Türkiye-Libya Ortak Bildirisi, 17 Mart 1968 tarihli “Türkiye- Birleşik Arap Cumhuriyeti Ortak Bildirisi”, 1 Mayıs 1968 tarihli “Türkiye-Irak Ortak Bildirisi”.⁴³

³⁹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 36, Eylül 1967, s.33; Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.223.

⁴⁰ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 38, Kasım 1967, s.85; Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası*, s.168

⁴¹ Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, ss.223-224.

⁴² *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 34, Temmuz 1967, s.15; Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası*, s.166; Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.222.

⁴³ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.372.

İslam Zirve Konferansı ve Türkiye'nin Tutumu

1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından Türkiye'nin İslam ülkeleriyle ilişkilerini şekillendiren bir diğer olay 21 Ağustos 1969 tarihinde Kudüs'ün İsrail işgali altında olan Arap bölgesindeki ve Müslümanlar tarafından kutsal sayılan El Aksa Camii'nde meydana gelen yangın olmuştur. Yangın, Arap ülkeleri ve Müslüman dünyasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkilere Türkiye de katılmıştır. 22 Ağustos 1969 tarihinde Başbakan Süleyman Demirel şu açıklamayı yapmıştır:

... Türk milleti, bütün dünyadaki Müslümanların duyduğu elem ve teessür hislerini paylaşmakta ve Hükümetimiz hâdisenin sebeplerinin bir an önce öğrenilmesi üzerinde önemle durmaktadır.

...Siyasî nitelikte sebeplerin tezahür etmesi, olayın vehâmetini arttıracak ve durumu ve durumu ağırlaştıracaktır...

Türkiye, Mescid el-Aksâ yangını felâketi karşısında, diğer Müslüman memleketlerinin yanında yer alacaktır.⁴⁴

Bunun yanında Türkiye'nin Paris diplomatik temsilciliği diğer 19 Müslüman ülkenin Paris diplomatik temsilciliğiyle birlikte bir bildiri yayınlamıştır. Bildiri de “Yangının sorumluluğunun doğrudan doğruya İsrail işgal yetkililerine ait olduğu” görüşü belirtilmiştir.⁴⁵

Tepkilerin bir parçası olarak Ürdün Kralı Hüseyin, Arap ülkelerine mesaj göndererek bir “Arap Zirvesi” toplanmasını önermiştir. Kral Hüseyin'in Arap Zirvesi önerisi, 25 Ağustos 1969 tarihinde bütün İslam ülkelerini kapsayacak biçimde “İslam Zirvesi” olarak revize edilmiştir.⁴⁶ İslam Zirvesi 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Fas'ın başkenti Rabat'ta toplanmıştır. Toplantıya 36 ülke davet edilmiş ancak aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 25 ülke katılmıştır. Türkiye toplantıya dışişleri bakanı düzeyinde iştirak ederek toplantıya verdiği önemi göstermiştir. Toplantı alınan kararlar özetle şöyledir:

1- İsrail'in Kudüs'ten çıkması ve 1967'den önceki statüsünün iade edilmesi.

2- İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi.

⁴⁴Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı 59, Ağustos 1969, ss.66-67; Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.229; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.175.

⁴⁵Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Sayı 59, Ağustos 1969, ss.66-67; Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.229; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.175.

⁴⁶Armaoğlu, “Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi”, s.229; Yılmaz, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası”, ss.638-639.

3- Müslüman ülkelerin dışişleri bakanlarının her yıl toplanması sağlamak amacıyla Daimi Sekreterlik kurmak.

4- İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi.⁴⁷

İslam Zirvesi'nde İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine yönelik alınan karar Türkiye, İran, Mali, Moritanya, Nijer ve Senegal tarafından kabul görmemiştir.⁴⁸ Esasen Türkiye'nin konferanstaki tutumu konuya açıklık getirmektedir. Buna göre konferans sonunda yayınlanan kararda ayrı bir paragraf açılarak "Türkiye Dışişleri Bakanı, Konferans'da yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Konferans sonunda yayınlanan Beyannameyi, ilgili konularda Birleşmiş Milletlerde kabul veya tasvib ettiği kararlara uygunluğu nisbetinde desteklediğini açıklamıştır" denilmiştir.⁴⁹ Armaoğlu'na (2000) göre Türkiye'nin bu tutumu dini bir karaktere sahip olan İslam Konferansı'nda alınan kararları milletlerarası meşru ve hukuki bir organizasyon olan Birleşmiş Milletler'de alınan siyasi kararlar çerçevesinde değerlendirmek istemesiyle alakalı olmuştur.⁵⁰ Nitekim Türkiye anayasası gereği laik bir cumhuriyettir ve bu konu dini temalı olan İslam Konferansa katılım bağlamında Türkiye'de siyasi tartışmalara neden olmuştur.

Ancak özellikle Türkiye ve İran'ın İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmek istememesi Arap ülkelerinin tepkisini çekmiş ve bu iki ülkenin CENTO'ya üye olmaları hasebiyle Batı sözcülüğü yaptıkları suçlamalarına neden olmuştur.⁵¹ Türkiye açısından İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesinin kabul görmeme nedeni 1960-1980 döneminde Türkiye'nin Orta Doğu politikalarının genel karakteristik özellikleri ile ilgilidir. Buna göre Türkiye Orta Doğu'yu Batı ile olan ilişkilerinden ayrı tutmuş ve Arap-İsrail sorununda dengeli bir politika izlemeye amaçlamıştır.

Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini kesmemesine rağmen Mart 1970'de Cidde'deki İslam Zirvesi toplantısına da katılmıştır. Toplantıyı önemli hale getiren detay, Türkiye'nin İslam Konferansı Sekretaryası'na yaptığı bildirim olmuştur. Buna göre Türkiye, "konferans kararlarına anayasasının ve dış politikasının ilkeleriyle bağdaştığı ölçüde katılacağını" bildirmiştir. Fırat ve

⁴⁷ Fırat ve Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)", s.792; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, ss.171-172; Yılmaz, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası", s.639; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.365.

⁴⁸ Yılmaz, "1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası", s.639.

⁴⁹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 60, Eylül 1969, s.45; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.179; Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.230.

⁵⁰ Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.231.

⁵¹ Armaoğlu, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", s.231; Fırat ve Kürkçüoğlu, "1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)", s.792.

Kürkcüoğlu'na göre (2009) Türkiye bu bildirimini sahip olduğu laiklik ilkesi gereğince yapmıştır. Bildirime rağmen, Türkiye'nin konferanslara katılımı Arap ve diğer Müslüman ülkelerce memnuniyetle karşılanmıştır.⁵² Hatta İslam Konferansı'nın 1976 yılında yapılan toplantısı İstanbul'da yapılmış ve bu toplantıda biri İstanbul'da İslam ülkeleri tarih, kültür ve sanat, diğeri Ankara'da ekonomik ilişkiler konularında olmak üzere iki araştırma merkezi kurulması kararlaştırılmıştır.⁵³

Bağlantısız Ülkeler Zirve Konferansları ve Türkiye

Türkiye'nin özellikle Arap ve diğer Müslüman ülkelerle yakınlaşması etkilerini Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle olan ilişkilerinde de göstermiştir. Bu nedenle bu zirve konferanslarının Türkiye'yi ilgilendiren detayları ayrı ayrı ele alınmalıdır.

Lusaka “Üçüncü Bağlantısızlar Zirve Konferansı”

1964 yılında Kahire'de yapılan “İkinci Bağlantısızlar Zirve Konferansı”nın ardından “Üçüncü Bağlantısızlar Zirve Konferansı” 6-7 Eylül 1970 tarihlerinde Zambiya'nın başkenti Lusaka'da yapılmıştır. Zirveye 54 ülke katılmış ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren mevzular da görüşülmüştür. Bu konular Kıbrıs meselesi etrafında şekillenmiştir. Konferanstan önce Türkiye meselenin gündeme geleceğini bildiğinden dolayı çeşitli Bağlantısızlar Hareketi'ne mensup ülkelere Kıbrıs meselesine yönelik herhangi bir karar alınmasına karşı olduğunu bildirmiştir.⁵⁴ Zira Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki Rum yönetiminin Bağlantısızlar Hareketi'ne mensup olmasından dolayı diğer Bağlantısız ülkelerin onlara duydukları sempati açıldı. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios 1964 Kahire Konferansı'nda alınan kararın bir benzerini 1970 Lusaka Konferansı'ndan da geçirmek istemesine rağmen alt komisyonlarda gerekli desteği sağlayamamıştır. Yine konferansın karar metnine konferans başkanı Kenneth Kaunda Makorios'un istediği tasarımı sunarak, tartışmalı bir şekilde kabul edildiğini açıklamıştır.⁵⁵

⁵² Fırat ve Kürkcüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)”, s.792.

⁵³ İsmail Soysal, “Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri”, IRCICA (Ed.)*İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültüre Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000, s.241.

⁵⁴ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 72-73, 1970, s.58; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.332-333.

⁵⁵ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 72-73, 1970, s.59; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.333.

Kararın tartışmalı bir şekilde kabul edilmesine en çok tepki gösteren ülkeler aralarında Libya ve Irak'ın da bulunduğu kimi İslam ve Arap ülkeleri olmuştur. Bu durum çok önemli bir değişimi ifade etmiştir. Nitekim 1965 yılında 2077 (XX) sayılı karar Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınırken İslam ülkelerinin birçoğu ya Türkiye'nin aleyhinde oy kullanmış ya da oylamada çekimser kalmıştı.1970 Lusaka Konferansı'nda Bağlantısızlık Hareketi'ne mensup İslam ve Arap ülkeleri 1965'teki durumun değiştiğini göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki tutumu ve İslam Zirve Konferansları'na katılımının bir sonucu olmuştur. Kıbrıs Rum Yönetimi açısından ise eskiden olduğu gibi kendi tezlerini kolay kolay kabul ettiremeyeceği ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Zira Türkiye uluslararası alanda karşı karşıya kalmış olduğu yalnızlığı aşmak için Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerine önem vermiştir.

Cezayir “Dördüncü Bağlantısızlar Zirve Konferansı”

1970 Lusaka “Üçüncü Bağlantısızlar Zirve Konferansı”nın ardından 5-9 Eylül 1973 tarihinde “Dördüncü Bağlantısızlar Zirve Konferansı” Cezayir’de toplanmıştır. Konferansta temel mesele siyasal konulardan çok ekonomik konular olmuştur. Bunda siyasal bağımsızlık mücadelelerinin birer birer başarıya ulaşması etkili olmuştur. Zira yeni bağımsızlıklarını kazanan bağlantısız devletler için ekonomik kalkınma birinci öncelik durumuna gelmiştir. Hem siyasal konuların ikinci plana gerilemesi hem de Türkiye'nin İslam dünyasıyla ilişkilerinin gelişerek devam etmesi bu konferansta Kıbrıs meselesine ilişkin bir karar alınmasının önüne geçmiştir. Bu durum Türkiye'nin meseleyi uluslararası platformlara taşımama ve ikili görüşmeler yoluyla çözüme stratejisiyle paralellik göstermiştir. Aynı zamanda Kıbrıs Rum Yönetimi açısından ise eskiden olduğu gibi kendi tezlerini kolay kolay kabul ettiremeyeceğini bir kez daha görmüştür.⁵⁷

Colombo “Beşinci Bağlantısızlar Zirve Konferansı” ve Havana “Altıncı Bağlantısızlar Zirve Konferansı”

Türkiye 1970 ve 1973 yıllarındaki Bağlantısızlar Zirve Konferansları'nda istediğini almasına rağmen 1976 ve 1979 yıllarında Kolombo ve Havana'da düzenlenen Beşinci ve Altıncı Bağlantısızlar Zirve Konferansları'nda Türkiye'nin aleyhine kararlar alınmıştır. Bu durumun ortaya

⁵⁶ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, ss.333-334.

⁵⁷ *Ibid.*, s.334.

çıkmasında Türkiye'nin Kıbrıs adasına fiili müdahalede bulunması etkili olmuştur. Bu minvalde her iki konferansta da yabancı silahlı kuvvetlerin adadan şartsız ve acilen geri çekilmesi talep edilmiştir.⁵⁸ Özellikle Havana “Altıncı Bağlantısızlar Zirve Konferansı”nda 13 İslam ülkesi konferans karar deklarasyonundaki Kıbrıs ile alakalı kısma Türkiye'nin aleyhine olduğu için çekince koymuştur. İslam ülkelerinin bu tutumu Türkiye'nin özellikle 1965 yılında uluslararası alanda yalnız kaldıktan sonra Arap ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerini merkeze alarak oluşturduğu ve uyguladığı dış politikanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1973 Arap-İsrail Savaşı ve OPEC Krizi

Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakınlaşma politikaları 6 Ekim 1973 tarihinde patlak veren Dördüncü Arap-İsrail Savaşı sırasında da devam etmiştir. Türkiye'nin bu savaşdaki tutumu 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda uygulamış olduğu politikanın bir paraleli olmuştur. Türkiye 1973 savaşı esnasında ABD'nin İncirlik üssü vasıtasıyla İsrail'e yardım etmesine izin vermemiş ve Arap ülkelere yardım götüren Sovyet uçaklarına Türk hava sahasını kullanırmıştır. Türkiye aynı zamanda Birleşmiş Milletler platformunda Arap tezlerini desteklemiş ve Filistin Kurtuluş Örgütü'yle (FKÖ) olan ilişkilerini pekiştirmiştir.⁵⁹

Türkiye'nin İsrail'e karşı tutumu petrol krizinin patlak vermesiyle sertleşmiştir. 1973 yılından itibaren petrol fiyatlarının artması Türkiye'yi önemli bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Buna 1974 yılında Türkiye'ye karşı uygulanan Amerikan ambargosu da eklenmiştir. Bunun etkisiyle Türkiye İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinde daha da ısrarcı olmuştur. Burada kasıt, Türkiye İsrail'in sadece işgal ettiği topraklardan çekilmesinin yanında güvenli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olması gerektiğini savunmasıdır.⁶⁰Türkiye'nin Arap ülkelere yakın politikası ortaya çıkan petrol krizi ve Amerikan ambargosundan nispeten daha az etkilenmesini sağlamıştır. 1973 Petrol Krizi sırasında OPEC ülkeleri Türkiye'nin kısıtlamalardan muaf tutulacağına dair açıklamalar yapmıştır. Ayrıca 27 Ağustos 1973 tarihinde Türkiye ve Irak arasında “Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması” imzalanmıştır. Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın inşasını kapsayan bu anlaşma, Ocak

⁵⁸Ibid., ss.334-337.

⁵⁹ Mahmut Ali Baykan, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 25, Sayı 1, 1993, s.97; Soysal, “Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri”, s.238; Fırat ve Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler)”, s.795; Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.367; Balcı, *Türkiye Dış Politikası*, s.149.

⁶⁰ Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, s.367.

1977’de boru hattının işletmeye açılmasıyla Türkiye’nin petrol ihtiyacının 2/3’ünü karşılamış ve kira geliri elde etmesini sağlamıştır.⁶¹

Ekonomik İlişkiler

Türkiye Arap ülkeleriyle olan ekonomik ilişkilerini 1970’li yılların başından itibaren geliştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda 1970 yılının başında “Türk-Arap Ticaret Odası” kurulmuştur. Böylece Türkiye’nin Arap ülkelere olan ihracatı 1970 yılında bir yıl öncesine göre %39 artmıştır.⁶² 1974 yılında ise Arap ülkelere yapılan ihracat Türkiye’nin toplam ihracatının %12,8’ini oluşturmuştur. Bu oran bir önceki yıl 1973’te %3,3 civarındaydı.⁶³ Ayrıca 1973 yılına kadar Arap ülkeleriyle yapılan ticaret Türkiye toplam dış ticaret hacminde %3,5 seviyelerinde gerçekleşirken, bu oran 1980 yılında %34’e çıkmıştır.⁶⁴ Ancak Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ticaret dengesi Türkiye’nin aleyhine olmuştur.⁶⁵

Türkiye’nin İslam ülkeleriyle olan ticaretine daha yakından bakıldığında ticaretin temel olarak Orta Doğu bölgesindeki İslam ülkeleriyle yapıldığı ortadadır. Orta Doğu bölgesinin ardından Afrika ve Asya’daki İslam ülkeleri gelmiştir. Türkiye’nin İslam ülkelere yaptığı ihracat genel olarak tarımsal ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinden ve canlı hayvan ve karkas et şeklinde gerçekleşmiştir. 1980’lere gelindiğinde bu ürünlerin yanına demir-çelik ürünleri, cam ve camdan mamuller ve taşıt araçları eklenmiştir. Türkiye’nin İslam ülkelerden yaptığı ithalatın neredeyse tamamına yakını ise ham petrol ve petrol ürünleri şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye’nin İslam ülkeleriyle yaptığı ihracat ve ithalat rakamları aşağıdaki tablolarda mevcuttur. Tablolar aynı zamanda Bağlantısızlar Hareketi’ne mensup İslam ülkelerini de içermesi hasebiyle Türkiye’nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ekonomik ilişkileri açısından da açıklayıcı olacaktır.

⁶¹ Yeşim Demir, “1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 18-19, Bahar/Güz 2009, s.220; Soysal, “Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri”, s.242. Fırat ve Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu’yla İlişkiler)”, s.795.

⁶² Kemal H. Karpat, *Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.194.

⁶³ Yusuf Ziya İrbeç, *Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara: TOBB, 1990, s.10.

⁶⁴ Soysal, “Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri”, s.239.

⁶⁵ Hüseyin Demircioğlu, *Türkiye-İslam Ülkeleri Dış Ticareti*, Ankara: DPT İktisadi Planlama Başkanlığı, 1985.

Tablo 1- Türkiye'nin İslam Ülkelerine İhracatı (.000 \$)⁶⁶

	1979	1980	1981	1982	1983	1984
ORTA DOĞU ÜLKELERİ TOPLAM	287,619	542,462	1,372,816	2,158,171	2,182,302	2,540,014
İran	11,815	84,821	233,693	791,065	1,087,717	750,860
Irak	113,395	134,787	559,001	610,438	319,558	934,380
Suudi Arabistan	19,718	43,567	187,428	357,888	364,707	378,037
Lübnan	27,034	72,940	85,472	111,586	120,077	102,625
Ürdün	45,148	48,092	97,079	104,735	110,342	107,621
Suriye	54,875	102,924	129,412	63,155	58,901	61,663
Kuveyt	15,245	50,118	70,976	86,915	86,953	105,408
Kıbrıs (Türk)	0	0	0	2,640	2,375	62,926
Dubai	0	1,056	4,688	14,645	16,450	20,189
Abudabi	0	1,328	1,907	6,596	4,370	3,224
Bahreyn*	355	2,704	2,920	1,102	1,534	815
Umman	0	0	0	2,653	421	690
Katar	0	0	0	2,653	421	690
D. Yemen Halk Cumhuriyeti	0	0	0	190	1,063	2,392
Kuzey Yemen	34	126	241	652	614	701
AFRİKA ÜLKELERİ TOPLAM	115,390	105,633	579,476	549,045	425,406	436,516
Libya	43,264	60,320	441,547	234,598	185,322	142,031
Mısır	49,847	20,304	72,147	145,030	70,197	140,777
Cezayir	10,204	8,466	30,776	124,957	127,415	127,522
Tunus	8,499	13,209	15,008	24,370	30,765	10,915
Nijerya	365	352	11,241	11,181	3,963	6,995
Sudan	1,294	1,653	7,061	5,765	4,355	2,798
Fas	1,109	1,329	1,679	2,465	2,120	4,463
Somali	809	0	18	237	461	0
Uganda	0	0	0	122	797	600
Gambiya	0	0	0	0	0	266
Kamerun	0	0	0	0	10	150
Mali	0	0	0	154	0	0
Senegal	0	0	0	95	0	0
Nijer	0	0	0	70	0	0
ASYA ÜLKELERİ TOPLAM	6,796	7,188	23,626	61,866	30,059	24,765
Pakistan	4,032	5,829	18,794	38,517	22,314	20,929
Bangladeş	0	251	3,414	10,155	5,031	1,347
Endonezya	1,293	760	593	12,691	11,606	1,120
Malezya	1,202	220	635	466	981	1,329
Afganistan	269	129	190	37	126	39
TOPLAM	531,990	768,106	2,579,021	3,379,993	3,093,233	3,462,574

⁶⁶Ibid., s.5.

Tablo 2- Türkiye'nin İslam Ülkelerinden İthalatı (.000 \$)⁶⁷

	1979	1980	1981	1982	1983	1984
ORTA DOĞU ÜLKELERİ TOPLAM	856,026	2,397,719	2,646,812	2,789,716	2,628,922	2,852,236
Irak	578,789	1,237,346	1,563,698	1,417,584	946,551	926,350
İran	175,861	802,503	514,835	747,707	1,222,052	1,565,662
Suudi Arabistan	14,095	105,831	410,390	506,837	268,793	215,759
Kuveyt	63,310	131,612	106,719	92,395	168,466	97,535
Suriye	3,452	17,290	19,024	14,223	3,375	17,793
Ürdün	3,273	19,878	25,856	7,513	11,163	5,864
Abudabi	0	67,099	0	400	0	11
Dubai	0	0	33	23	4	34
Lübnan	7,251	15,560	3,480	2,920	1,514	2,386
Bahreyn	9,994	601	2,778	3	90	2,402
Umman	0	0	0	0	16	8,403
Katar	0	0	0	0	6,889	1,210
Kıbrıs (Türk)	0	0	0	112	10	8,827
AFRİKA ÜLKELERİ TOPLAM	233,443	838,695	895,903	965,434	1,009,923	953,318
Libya	208,476	778,373	789,435	889,619	793,359	661,052
Fas	16,195	17,409	39,333	46,748	72,845	121,684
Cezayir	0	299	34,240	8,698	76,747	105,327
Tunus	7,963	18,552	30,095	17,665	39,396	55,032
Mısır	652	24,043	2,786	781	25,006	4,426
Senegal	0	0	0	1,755	1,918	1,713
Moritanya	0	0	0	0	0	3,493
Sudan	157	19	1	18	268	146
Nijerya	0	0	0	0	375	54
Gabon	0	0	0	146	0	104
Kamerun	0	0	0	0	0	170
Somali	0	0	13	0	4	70
Gine Cumhuriyeti	0	0	0	0	0	47
Sierra Leone	0	0	0	0	6	0
Maldiv Adaları	0	0	0	3	0	0
Mali	0	0	0	2	0	0
ASYA ÜLKELERİ TOPLAM	35,019	39,817	56,340	47,327	64,110	98,054
Malezya	10,013	18,931	22,066	27,744	46,488	61,929
Pakistan	18,979	15,733	21,602	11,397	6,168	16,299
Bangladeş	5,895	4,981	12,438	7,223	7,299	11,555
Endonezya	15	171	235	873	4,150	8,262
Afganistan	117	0	0	90	6	8
TOPLAM	1,124,488	3,276,230	3,599,055	3,802,477	3,702,956	3,903,608

⁶⁷ Demircioğlu, Türkiye-İslam Ülkeleri Dış Ticareti, s.7.

1981 yılında Türkiye'nin toplam ihracatı 4,7 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde bu ihracatın yaklaşık %54,8'nin İslam ülkeleriyle yapılmıştır. Aynı zamanda 1981 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı 8,9 milyar dolar olmuş ve bu ithalatın yaklaşık %40,2'si İslam ülkeleriyle gerçekleşmiştir.

İslam ülkelerinin Türkiye'den yapmış olduğu ithalat yıllara göre giderek artmıştır. Ancak bu ülkelerin ithalatındaki payı Türkiye'nin aslında İran, Irak, Suriye ve Libya dışında önemli bir ticaret ortağı olmadığını gözler önüne sermiştir. Bu manada aşağıdaki tabloda 1981 yılında Türkiye'nin İslam ülkelerinin ithalatındaki payı verilmiştir.

Tablo 3- 1981 Yılında İslam Ülkelerinin İthalatında Türkiye'nin Payı⁶⁸

	Ülkenin Toplam İthalatı (Milyon \$)	Türkiye'den Yapıldığı İthalat (000 \$)	PAY
Afganistan	622	190	0,03
Cezayir	10088	30776	0,31
Bahreyn	3559	2920	0,08
Bangladeş	2435	3414	0,14
Mısır	7918	72147	0,91
Endonezya	13271	593	0,004*
Kuveyt	6736	70976	1,05
Ürdün	3149	97079	3,08
Lübnan	3000	85472	2,85
Libya	14867	441547	2,97
Nijerya	7808	11241	0,14
İran	10675	233693	2,19
Irak	7903	559001	7,07
Pakistan	5342	18794	0,35
Suudi Arabistan	33957	18794	0,55
Somali	371	18	0,000004*
Sudan	449	7061	1,57
Suriye	4843	129412	2,67
Tunus	4738	15008	0,32
Fas	4387	1679	0,04
Malezya	11780	635	0,01
TOPLAM	157898	1969084	1,25

* Kaynakta rakam 0,00 olarak verilmiş olup yazar kendi hesaplamasıyla rakamı düzeltmiştir.

Öte yandan 1970'li yıllardan itibaren özellikle petrol üreticisi olan Arap ülkelerinden Türkiye'ye sermaye akışı başlamış ve 1980'lerin sonunda bu akış 1 milyar dolar seviyesine gelmiştir. İslam Kalkınma Bankası, Abu Dabi

⁶⁸Ibid., s.8.

Fonu, Suudi ve Kuveyt Fonları Türkiye'ye yönelik kredi akışının temel kaynakları olmuştur.⁶⁹

Sonuç

1960-1980 döneminde Türk Dış Politikası esas itibariyle Küba Füze Krizi ve Kıbrıs meselesinde tek taraflı dış politika anlayışından dolayı yaşanan hayal kırıklıklarının telafisi bağlamında şekillenmiştir. Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkiler Türk Dış Politikası'nda ortaya çıkan tek taraflılıktan kurtulmak ve özellikle Kıbrıs meselesinde karşı karşıya kalınan uluslararası yalnızlığın giderilmesi için elzem olmuştur. Bu minvalde Türkiye, özellikle Orta Doğu bölgesindeki Arap ülkeleriyle ve diğer Müslüman devletlerle olan ilişkilerini geliştirmiştir. Bağlantısızlar Hareketi içerisindeki Müslüman devletler vasıtasıyla da bu oluşum içerisinde kendisi aleyhinde kararlar çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Türkiye bu çabasında önemli ölçüde başarılı olmuştur.

Türkiye'nin 1960-1980 döneminde Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinin gelişmesi etkilerini ekonomik alanda da göstermiştir. Bu bağlamda, özellikle Orta Doğu bölgesi Türkiye açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu ve ABD'yle olan ekonomik ilişkilere alternatif olmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu bölgesiyle gelişen ekonomik ilişkiler Amerikan ambargosuna maruz kaldığı dönemde çok büyük önem arz etmiştir.

Sonuç olarak 1960-1980 döneminde Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle olan ilişkileri Türk Dış Politikası'nın özellikle II. Dünya Savaşı'nda sonra uyguladığı aktif Batıcılık veya Amerikancılık anlayışının çok taraflılığa doğru evrilmesini sağlamıştır. Bu yönüyle bahsi geçen dönemde Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle ilişkiler Türk Dış Politikası'nda stratejik bir değişimi simgelemektedir.

Kaynakça

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1976.

Armaoğlu, Fahir, "Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi", IRCICA (Ed.), *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi, 2000, s. 199-232.

Atay, Mehmet, "Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararlarında Kıbrıs Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 8, Sayı 1 (BM Özel Sayısı), 2002, s. 299-309.

Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

⁶⁹ Soysal, "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri", s.240.

- Baykan, Mahmut Ali, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 25, Sayı 1, 1993, s. 91-110.
- Dağlı, Nuran ve Belma Aktürk, *Hükümetler ve Programları: 1960-1980*, Ankara: T.B.M.M. Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, 1988.
- Demir, Yeşim, “1960-1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Sayı 18-19, Bahar/Güz 2009, s. 209-227.
- Demircioğlu, Hüseyin, *Türkiye-İslam Ülkeleri Dış Ticareti*, Ankara: DPT İktisadi Planlama Başkanlığı, 1985.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 5, 1965.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 32, Mayıs 1967.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 33, Haziran 1967.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 35, Ağustos 1967.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 36, Eylül 1967.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 38, Kasım 1967.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 34, Temmuz 1967.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 59, Ağustos 1969.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 60, Eylül 1969.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 72-73, 1970.
- Erhan, Çağrı, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (ABD ve NATO’yla İlişkiler)”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 681-715.
- Fırat, Melek M., *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 (Ortadoğu’yla İlişkiler)”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 615-634.
- Fırat, Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, “1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu’yla İlişkiler)”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 784-807.
- Fırat, Melek, “Türkiye-Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Afrika Açılımlında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü”, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/_13b80a8a-623f-4c1d-b7bd-6e83fddde142.pdf.
- Gönlübol, Mehmet vd., “1945-1965 Dönemi”, Mehmet Gönlübol (Ed.), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF ve Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1987, s. 191-490.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, çev. Petek Demir, İstanbul: Mozaik, 2003.
- İrbeç, Yusuf Ziya, *Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara: TOBB, 1990.
- Karpat, Kemal H., *Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- Kutbay, Elif Yeneroğlu, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası- Tarafsızlar ve Bandung Konferansı”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Platin, 2008, s. 531-537.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Barış Kitap, 2011.
- Oran, Baskın, “1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 (Dönemin Bilançosu)”, Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 479-498.
- “President Johnson and Prime Minister İnönü”, *The Middle East Journal*, Cilt 20, Sayı 3, 1966, s. 386-393.
- Sander, Oral, “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 37, Sayı 3-4, 1982, s. 105-124.

- Soysal, İsmail, “Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri”,IRCICA (Ed.), *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültüre Araştırma Merkezi, 2000, s. 233-254.
- Sönmezoğlu, Faruk, “Kıbrıs Sorunu ve Birleşmiş Milletler: 1954-1975”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 38, Sayı 3-4 (Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil’in Anısına Armağan), 1984, s. 223-255.
- Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları, 2006.
- Şahin, Mehmet, “1950-1960 Dönemi Türk Dış Politikası- Ortadoğu ile İlişkiler”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Platin, 2008, s. 484-498.
- Şahin, Mehmet, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 4, Sayı 2, 2010, s. 9-21.
- Tür, Özlem, “Türkiye ve Filistin - 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 62, Sayı 1, 2007, s. 223-251.
- Yılmaz, Türel, “1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası- Orta Doğu ile İlişkiler”, Haydar Çakmak (Ed.), *Türk Dış Politikası 1919-2008*, Ankara: Platin, 2008, s. 635-642.
- <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/40/IMG/NR021840.pdf?OpenElement>.

